

Катерина Яцура

ДЕРЖАВОТВОРЧІ ПРОЦЕСИ В ПОСТРАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ПРІОРИТЕТІВ ВІДКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті здійснено аналіз соціально-політичних аспектів формування відкритого суспільства. Відкрите суспільство експлікується як суспільство, що спрямоване на розвиток та інновації, на відміну від закритого суспільства, яке має на меті відтворення традиційних форм існування. Виявлено ключові фактори, від яких залежить розвиток країни як держави демократичного, відкритого типів. Окреслено можливі шляхи побудови державної та суспільної моделей України у контексті пріоритетів відкритого суспільства.

Ключові слова: відкритість, демократія, культура, відкрите суспільство, свобода.

Yatsura K.G. State processes in post-ukraine in the context of priorities of open society. *The main aim of the paper is to present the results from analysis of open society's social-political aspects. Open society explicates as society that orients itself to the progress and innovations, as opposed to the close society, that has his aim to reproduce the traditional forms of the existence. We bring to light the key factors, which influence on a development of country as democracy and open state. Moreover, we would like to outline the probable ways to building the state and social systems of Ukraine in context of the open societies' priorities.*

Keywords: openness, democracy, culture, open society, freedom.

Актуальність теми. Україна від початку свого становлення як незалежної країни у внутрішній та зовнішній політиці окреслила конкретні пріоритети, досягнення яких стало головною метою молодій державі. Зокрема, це включення до інтеграційно-цивілізаційних процесів, перехід до ринкової економіки, становлення демократії, формування міцних структур громадянського суспіль-

ства, реалізація принципів та ідей правової держави тощо. Означені процеси характерні для суспільств ліберально-демократичного, відкритого типу. Отже, на нашу думку, розвиток України у статусі самостійного незалежного геополітичного гравця можна охарактеризувати як такий, що націлений на формування відкритого суспільства. Дослідження особливостей перебігу ліберально-демократичних процесів та специфіки формування відкритого суспільства перебувають у центрі наукових доробок багатьох теоретиків (Дж. Горер, Л. фон Мізес, Дж. Ст. Міллер, К. Поппер, Дж. Сорос, Ф. Фукуяма, Л. Харрісон та ін.).

Минуле ХХ століття та початок нового тисячоліття стали свідками інтенсивного залучення цілого світу до політичного, соціального, культурного, історичного простору модерну. Це пов'язано, у першу чергу, із поступовим переходом на рівні самосвідомості та у правовій сфері від «тоталітарного» минулого до «ліберально-демократичного» сьогодення. Ми додержуємося думки, що сучасна Україна перебуває саме на такому перехідному етапі, тому *актуальність* теми зумовлюється необхідністю переоцінки наявних стандартів та пошуку нових, більш досконалих суспільних моделей та схем державного розвитку.

Метою статті є виявлення соціально-політичних аспектів формування відкритого суспільства. *Завдання* статті полягає у знаходженні оптимальних шляхів реалізації процесу українського державотворення у контексті пріоритетів відкритого суспільства.

Маючи вже доволі багатий історичний досвід, людство переконалось у необхідності та доцільності будівництва єдиної цивілізації, що була б побудована відповідно до принципів свободи та розуму. І після численних проб та помилок у цьому напрямі людство поступово починає усвідомлювати всі переваги дотримання ліберальних традицій розвитку. Саме тому виникає неабияка зацікавленість у знаходженні шляхів та напрямів державного та суспільного розвитку відповідно до доктрини «відкритого суспільства».

Певною мірою Україна пододала деякі перепони на шляху від закритого до відкритого суспільства. Адже очевидно, що Україна 90-х років ХХ століття дещо відрізняється від України на початку ХХІ століття. Цей факт доводить вище наведене нами судження

про те, що наша держава і досі переживає перехідний період, який поєднує у собі як рудименти колишнього соціалістичного устрою радянського типу, так і паростки нового, демократичного та правового суспільного устрою.

Слід також звернути увагу на те, що для українського державотворчого шляху занадто часто була характерна певною мірою бездержавність. Звичайно, зараз стосовно до геополітичної ролі України вже стоїть питання не про виживання, а скоріше про пошук власного місця у світі. Але відсутність дійсно демократичного досвіду, а також такої практики конституціоналізму, яка є у багатьох західних країн, поки залишає Україну у своєрідному перехідному становищі на шляху до побудови суспільства відкритого, демократичного типу.

На нашу думку, прискоренню формування в Україні відкритого суспільства значною мірою може посприяти орієнтація державотворчих процесів на додержання ліберально-демократичних принципів і цінностей (свобода індивіда, плюралізм, егалітаризм, індивідуалізм, універсалізм тощо). У цьому контексті слушною є теза про природу ліберальної демократії: «Перехід до демократії починається з лібералізації... оскільки внутрішній зміст процесу формування демократії характеризується найчастіше поєднанням лібералізму і демократії» [1, с. 26]. Сучасна ліберальна демократія значною мірою здатна запобігати появі злочинів та прояву суспільного божевілля завдяки міцній правовій базі. Решту проблем у перспективі можливо буде подолати завдяки арсеналу сучасної науки (науковий розвиток стоїть на пріоритетному місці серед основних завдань відкритого суспільства), що дозволить людині самостійно творити власну долю.

Взагалі, Україна від самого початку свого проголошення як незалежної та самостійної держави намагалася будувати внутрішню та зовнішню політику, спираючись на авторитетний досвід ліберально-демократичних країн, віддаючи перевагу додержанню принципів, що характерні для відкритих суспільств. Окреслена державна тактика була прописана у багатьох нормативних документах, що стали основою української законодавчої бази. Але все ж на практиці Україні не вдається утриматися на прямій, що веде до формування справжнього відкритого суспільства. Причини

цього криються, на нашу думку, глибоко на рівні свідомості, українського менталітету. Справа в тому, що український народ досить багато часу перебував у полоні переважно дискримінаційних режимів, що завжди подавляли суспільну волю, тягу до творчості та пристрасть до інновацій. Це не могло не залишити значного відбитку в свідомості, культурних, духовних традиціях українського народу. Доказом цьому є нестабільна державна політика, що є приводом для недовіри та невпевненості у спроможності України стати надійним партнером з боку геополітичних сусідів. Яскравим прикладом цьому слугує невпинне ухвалення, а потім відміна законодавчих актів, конституційних проектів (найбільш відомий випадок із Законом №2222 «Про внесення змін до Конституції України» [2]), постійна невизначеність щодо вибору зовнішньополітичних векторів розвитку та міжнародних партнерів.

Світ ХХІ століття характеризується новим сплеском інтересу до ліберально-демократичних ідей та пріоритетів. Процес актуалізації теми розвитку суспільств шляхом демократизації та лібералізації охопив суспільствознавців та практиків державного будівництва на початку 1990-х років ХХ ст. Саме цей період С. Гантінгтон описує як «третю хвилю демократизації» [3]. Світ поступово, але невпинно змінюється. Іноді відбуваються доволі різкі зміни, які характерні не плавним переходом з одного суспільнополітичного стану в інший, а призводять до значного дисбалансу між колишнім суспільним устроєм та новоствореним.

Розпад СРСР та падіння комуністичних режимів у Південній та Центральній Європі значною мірою привели до чергового історичного поштовху, результатом якого стало виникнення багатьох нових геополітичних акторів, серед яких була і Україна. З'явившись у статусі самостійної та незалежної держави наприкінці ХХ ст., Україна стала свідком процесу всеохоплюючого сплюснення світу [4]. Термін «плаский світ», запропонований Т. Фрідманом, означає, що людство опинилося у полоні невпинного плину подій (у технічній, культурній, економічній та інших сферах), який неможливо зупинити, а можна лише намагатися скеровувати у потрібне русло. Але такий процес сплюснення світу, на нашу думку, не загрожує, а навпаки, сприяє становленню відкритого суспільства. Завдяки формуванню відкритості у глобальному масштабі

стає можливою реалізація одного з головних принципів ліберально-демократичних держав – рівності можливостей.

Отже, на межі минулого і теперішнього тисячоліть відбувається нове осмислення ліберально-демократичних цінностей, що підводить людство до вирішення питання щодо долі майбутнього. Таким рішенням стало обрання нової мети – формування відкритого суспільства. Важливо, що становлення відкритого суспільства можливе тільки в умовах демократії – такої «форми політичного устрою, яка дозволяє пристосовувати уряд до бажань, керованих без насильницької боротьби» [5, с. 45]. К. Поппер визнавав демократію найкращою політичною системою з усіх відомих людству, що здатна захистити відкрите суспільство [6].

Необхідно розуміти, що демократію неможливо ввести указом. Саме такої помилки, на нашу думку, припустилася українська влада. Але демократія може бути ефективною тоді, коли її сприймають як ідеал, і, у той же час, вона буде слугувати ідеалом тільки тоді, коли зможе бути ефективною. Демократія залежить від творчого потенціалу тих, хто бере у ній участь. Основа відкритого суспільства – творча особистість, його властивість – дух новаторства, що здатний зламати будь-які фіксовані схеми закритого суспільства. Потяг до творчості виникає там, де представлена свобода дії та мислення. У відкритому суспільстві індивіди вільні у своїх діях та водночас самостійно відповідають за них. Свобода в цьому випадку розуміється як функція людської здатності змінювати своє становище у суспільстві. Демократія дарує свободу як право або ж систему прав (свобода слова, вибору тощо). У відкритому суспільстві свобода набуває значно ширшого розуміння – це наявність альтернатив.

У відкритому суспільстві індивіди приймають рішення самостійно. Розвинута особистість дозволяє суспільству процвітати, а людині – вести повноцінне життя. Народ сам є відповідальним за створення і подальше збереження вільного та справедливого суспільства [7]. Це означає, що люди повинні чітко усвідомлювати, що саме виступає в ролі морального фундаменту демократії, мають брати на себе відповідальність за дотримання поваги до прав людини, добровільного підпорядкування закону, турботи про спільний добробут.

На наш погляд, відкрите суспільство – як абсолютна модель – не може бути досягнуте шляхом виконання чітких поступових кроків. Українське суспільство до сих пір перебуває у полоні політичної культури колишнього радянського режиму. А культура, у свою чергу, тісно пов'язана з самосвідомістю людей. Для того, щоб переорієнтувати свідомість людей, на наш погляд, необхідно перш за все змінити їхню культуру, оскільки саме культура є визначальною детермінантою політичного, соціального та економічного розвитку держави.

Культура як найбільш глибокий рівень людського буття містить у собі такі елементи, як структура сім'ї, релігія, моральні цінності та установки, етнічна свідомість, громадянськість та певні історичні традиції. Подібно до того, як демократичні інститути засновані та спираються на громадянське суспільство, так само і громадянське суспільство, у свою чергу, має попередників і передумови на культурному рівні. Культуру можна визначити як ірраціональну етичну звичку, що передається за традицією. Хоча вона і піддається впливу подій, але все ж схильна лише до найповільніших змін.

Ще одним пріоритетом для сучасної України може стати перехід до нової моделі сталого розвитку. Ціннісним ядром цього поняття є збалансований у всіх відношеннях розвиток [8, с. 134]. Перехід України до моделі сталого розвитку, на нашу думку, не суперечить дотриманню принципів відкритого суспільства. Навпаки, ця концепція сприятиме розробці механізмів утримання прогресивного розвитку у потрібних рамках. Сприйняття стратегії переходу до моделі сталого розвитку кардинально змінює концепції національної та глобальної безпеки. Тобто, держава перш за все буде турбуватися про збереження біосфери (визначальною для концепції сталого розвитку є екологічна складова) на планеті в цілому, а особливо у своїх власних екосистемах, а не тільки про безпеку своїх громадян та суспільства. Дотримання стратегії сталого розвитку у поєднанні зі становленням відкритого суспільства дозволить Україні вийти на новий, глобальний рівень у державотворчих процесах.

Важливу роль у процесах державотворення відповідно до принципів відкритого суспільства також відіграє чітка організація

інформаційних каналів та зв'язків. У відкритому суспільстві інформаційна підсистема припускає різноманітність джерел інформації, а також контроль з боку громадськості, що не дозволяє їй стати інструментом пропаганди. Формоване ЗМІ інформаційне поле має найбільш максимальну широту та простір дії. Зв'язок у відкритій системі зворотний. Він розрахований на відповідну реакцію, інформація завжди запитана, а її досяжність максимальна. Отже, основні завдання ЗМІ у відкритій системі визначені таким чином: інформувати, розважати, контролювати владу, рекламувати і переводити конфлікти у дискусію.

Відкрите суспільство потребує активної позиції, максимального прояву творчого потенціалу від усіх своїх членів з приводу будь-якого питання, що виникає перед суспільством та державою. Спираючись на той факт, що Україна значний час перебувала під владою авторитарних політичних режимів, а тому український народ певним чином втратив навички критичного творчого мислення та виявлення власної свідомої позиції, ми робимо припущення, що формування в Україні відкритого суспільства – процес довготривалий та кропіткий, що потребує певних зрушень та трансформацій у соціально-політичній, культурній та інших не менш важливих сферах життєдіяльності.

Отже, у державотворчих процесах України завжди провідне місце посідала орієнтація на ліберально-демократичні цінності та принципи. Доказом цьому є декларація цих принципів у законодавчій базі України. Також, зі зростанням інтересу теоретиків та практиків до ідей концепції відкритого суспільства Україна почала здійснювати певні кроки у розробці системи забезпечення відкритості, прозорості, публічності, гласності та зрозумілості відносин між індивідами та державою.

Але, не зважаючи на задекларовані принципи, Україні не вдавалося додержуватися поставлених цілей та розвиватися у напрямі до відкритості. Певне неприйняття стрімких інновацій пов'язане із багатовіковим поневоленням минулим українського суспільства. Для переорієнтації українського суспільства на «відкритий» формат необхідним є проведення значних культурних змін, що не можна здійснити за короткий проміжок часу.

Одним із варіантів розвитку українського суспільства, на нашу думку, є можливість консолідації стратегії сталого розвитку та відкритого суспільства. Але тільки як варіант вдосконалення та більш глобального осмислення останнього. Взагалі ж, ми додержуємося думки, що для України сліпе копіювання досвіду західних суспільств, що досягли успіху у державотворчих процесах за ліберально-демократичними принципами, неминуче призведе до невдачі. Україна має свою власну історію, свої традиції, духовність, релігійність та свій менталітет. Тому доцільно було б, додержуючись ліберально-демократичного вектора державного розвитку та залишаючи на пріоритетному місці мету формування відкритого суспільства, зберегти та спиратися на глибинні пласти власних традицій та устоїв.

1. Застава І. В. Концепції ліберальної демократії в західному політичному дискурсі: порівняльний аналіз / І. В. Застава // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : «Питання політології». – Харків, 2008. – № 796. – Вип. 11. – 196 с.

2. Закон України від 08.12.2004 р. № 2222-IV «Про внесення змін до Конституції України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2222-15>.

3. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон ; [пер. с англ.]. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.

4. Фрідман Т. Світ плаский! / Томас Л. Фрідман ; [пер. з англ. М. Руденко]. – Харків : Акта, 2008. – 676 с.

5. Мизес Л. фон. Либерализм в классической традиции / Людвиг фон Мизес ; [пер. с англ. А. В. Куряева]. – М. : ООО «Социум», ЗАО Издательство «Экономика», 2001. – 239 с.

6. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги : В 2-х т. / Карл Поппер ; [пер. з англ. О. Коваленка]. – К. : Основи, 1994. – Т. 1: У полоні Платонових чарів. – 444 с.

7. Сорос Дж. Открытое общество. Реформируя глобальный капитализм / Джордж Сорос ; [пер. с англ.]. – М. : Некоммерческий фонд «Поддержки культуры, образования и новых информационных технологий», 2001. – 458 с.

8. Урсул А. Д. Перспективы эволюции государства в модели устойчивого развития / А. Д. Урсул // Общественные науки и современность. –1996. № 2. – С. 134–144.